

UDK 785.7.071.1Kos
DOI: 10.4312/mz.50.1.77-85

Tjaša Ribizel

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Faculty of Arts, University of Ljubljana

Božidar Kos: String Quartet (Godalni kvartet)

Božidar Kos: String Quartet

Prejeto: 18. april 2014
Sprejeto: 8. maj 2014

Received: 18th April 2014
Accepted: 8th May 2014

Ključne besede: Božidar Kos, komorna dela, String Quartet

Keywords: Božidar Kos, Chamber Works, String Quartet

IZVLEČEK

Božidar Kos, ustvarjalec – skladatelj, pedagog ter teoretik, je s svojim delom postal svetovno razpoznaven. Njegov ustvarjalni opus predstavljajo skladbe, ki so namenjene različnim instrumentalnim sestavam, in mednje uvrščamo tudi komorna dela. Ta del ustvarjalnega opusa tudi prispevek oriše in podrobneje predstavi izbrano delo znotraj tega in to je String Quartet (Godalni kvartet).

ABSTRACT

Božidar Kos, composer, teacher and theorist, has through his work, become worldwide known. His compositional output is variegated, intended for different setting, which include also his chamber works. This part of his oeuvre is presented by a detailed examination of his String Quartet.

Ustvarjalni opus skladatelja Kosa obsega orkestralna, solistična, instrumentalna/elektroakustična ter komorna dela in vsa najpomembnejša izmed naštetih je skladatelj začel ustvarjati sredi sedemdesetih let in jih ustvarja še danes. Prispevek pa ne bo obravnaval vseh naštetih, temveč bo najprej orisal ustvarjalno pot Božidarja Kosa¹, njegov komorni opus ter predstavil izbrano delo znotraj tega – *String Quartet (Godalni kvartet)*.

Ustvarjalna pot Božidarja Kosa

Božidar Kos je z glasbenim šolanjem začel pri šestih letih. Nadaljeval ga je v Novem mestu (violončelo in klavir) in po zaključeni maturi, leta 1953, ustanovil že svoj prvi orkester². Ta orkester je bil velik (po besedah skladatelja je bila zasedba orkestra: big band in 12 godal). S tem orkestrom je koncertiral v Novem mestu, Kočevju in drugod. Kljub izredni želji, da bi tudi študijsko pot nadaljeval v glasbenih vodah, pa je na očetovo zahtevo³ vpisal študij strojništva na Univerzi v Ljubljani, ki ga ni nikoli zaključil. Izbira študijskega programa željo po glasbenem ustvarjanju in poustvarjanju ni utišala. Božidar Kos je namreč z manjšim ansamblom odšel v Beograd, kjer so igrali 2 leti, nato ga je eden izmed beograjskih ansamblov povabil k sodelovanju, saj so dobili angažma v Salzburgu. Povabilu se je Kos odzval in s tem ansamblom igral približno leto in pol. Temu angažmaju je sledilo povabilo ansambla iz Ria de Janeira in z njimi je sodeloval približno 6 mesecev ter nato ustanovil in vodil svoj jazz orkester.⁴ Skladateljevanju in študiju glasbe pa se je Božidar Kos začel resno posvečati v 70. letih⁵ – to je bil čas, ko se je, po odhodu iz Slovenije, že ustalil v Avstraliji. Kompozicijo je študiral⁶ na adelaidski univerzi – kompozicijo pri Richardu Mealu in elektronsko glasbo pri Petru Tahourdinu in Tristramu Caryju. Kasneje je na isti univerzi magistriral ter na sydneyjski univerzi tudi doktoriral. Poleg študija kompozicije se je skladatelj tudi izpopolnjeval, in sicer pri različnih ustvarjalcih (med njimi najdemo imena, kot so Mauricio Kagel, György Ligeti, Helmuth Kuhn, Brian Ferneyhough ter druga) na seminarjih kompozicije, poletnih tečajih v Darmstadtu ter drugod.

Skladateljevanje pa je bilo tisto, ki je Božidarja Kosa popeljalo tudi v pedagoške vode. Leta 1976 je bil po letu dni, ko je poučeval glasbo na Torrens College of Advanced Education, povabljen na fakulteto za glasbo na adelaidski univerzi in se leta 1984 odzval povabilu na konservatorij v Sydneyju, kjer je nato postal predstojnik in profesor kompozicijskega in glasbenotehniškega oddelka. Leta 2002 je dal odpoved in se upokojil ter se v letu 2008 preselil nazaj v Slovenijo.⁷

Božidar Kos je s svojim delom postal svetovno razpoznaven skladatelj, o tem pričajo

1 Skladateljeva ustvarjalna pot je povzeta po: Narodna in univerzitetna knjižnica (v nadaljevanju NUK), Ljubljana. Glasbena zbirka. Kos, Božidar. Kronika.

2 Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

3 Povzeto po: »Ljubezen v klasični glasbi«, *Opus* (Ljubljana: RTV Slovenija, 2014), <http://ava.rtv slo.si/predvajaj/ljubezen-v-klasicni-glasbi/ava2.174269913/>. Obiskano 8. aprila 2014.

4 Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

5 Leta 1965 je Božidar Kos na prijateljevo spodbudo odšel iz Slovenije v Avstralijo. Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

6 Skladatelj tudi v času dodiplomskega študija kompozicije ni zapustil izvajalskih voda, saj je v času študija, v večernih urah igral kar 6 dni v tednu. Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

7 Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

mnoge nagrade: med njimi skladateljske štipendije Ruby Davy Prize, Alex Burnard ter štipendija Adolfa Spivakovskega, nagrada Alberta H. Maggsa, prestižni Fellowship in Composition (skupna podelitev avstralskega sveta za kulturo in adelajdske univerze), tri nagrade kritikov Avstralije, nagrado za dolgoletno sodelovanje pri razvoju avstralske glasbe in nenazadnje je v letu 2003 postal dopisni član in v letu 2009 tudi redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dela skladatelja so poustvarjali mednarodno razpoznavni izvajalci, med katerimi najdemo tako slovenska kot tuja imena: Orkester Slovenske filharmonije, Simfonični orkester RTV Slovenija, Ansambel Slavko Osterc, Australian Contemporary Music Ensemble, Arditti String Quartet, Sydney Symphony Orchestra, Petra String Quartet; koncerti, mednarodni tečaji in ostale prireditve, na katerih so bila njegova dela tudi izvajana.

Ta mednarodna odmevnost skladatelja pa je, kakor pravi sam, povezana z njegovim aktivnim delovanjem v tujini, torej življenjem v Avstraliji, ki je pripomoglo k njegovi mednarodni razpoznavnosti.

Komorni opus Božidarja Kosa

Božidar Kos je skladatelj, ki mu pripisujejo izredno natančno oko in to natančnost ter tudi premišljenost izkazujejo njegove kompozicije. Sestavine teh kažejo prefinjenost v razporeditvi ter medsebojnih odnosih posameznih elementov kompozicij tako v tistih delih, ki sodijo v komorni del opusa kot tudi preostalih. Skladatelj je ustvarjalnost gradil iz avantgarde, s katero se je seznanil po prihodu v Avstralijo, kasneje pa je, zaradi vpliva jazza, kjer je pomembna vertikalna organizacija, oblikoval svoj glasbeni jezik, ki ima logičen proces organizacije⁸. Ta predstavlja sintezo vsega znanja in doživetij, življenja do tega trenutka; zanj je pomembna oblika, zaporedje. Kot pravi sam, je bilo to spoznanje, ki temelji na raznih izkušnjah:

»Ko sem predaval kompozicijo, sem videl, kaj manjka. To je, da skladatelji, ko učijo kompozicijo, učijo le to, kar znajo. Ko sem na primer leta 1995 prišel v Slovenijo in sem šel na razne festivale v Nemčijo [...] sem slišal le kopije del mladih skladateljev in sem točno vedel, pri katerem skladatelju so študirali. Videl sem, kaj je tu potrebno narediti. [...] Najprej mora vsak obvladati tehniko skladanja in to tehniko skladanja, sodobno tehniko skladanja, mora znati. [...] Naredil sem ogromno raziskav od evropskih, ameriških, japonskih, južnoameriških skladateljev, ... in vse to je pustilo pečat tudi v moji glasbi. [...] Učitelj mora biti tudi muzikolog, ene vrste. [...] Pomembna je sinteza vsega do zdaj.«⁹

Tudi komorni opus predstavlja primer sinteze, kot skladatelj sam poimenuje svoj glasbeni jezik. V komornem opusu skladatelj, v pogledu na instrumentacijo, uporablja različne komorne kombinacije, ki so na eni strani namenjene ali enaki skupini instrumentov (pihala, godala ali tolkala) ali pa se te kombinacije razlikujejo (glej *Tabela 1*). To

8 Prav tam.

9 Prav tam.

je posledica tega, da so ta dela naročili različni ansambli¹⁰ in so zato uporabljeni tudi različni sestavi, za katere je bilo določeno delo tudi napisano.

Leto nastanka	Naslov	Instrumentacija
1972	Integration	za flavto, oboo, klarinet, fagot, rog in vibrafon
1973	Chamber Piece	za harfo, vibrafon, tolkala in klavir
1978	Little Fantasy	za flavto/pikolo, oboo/angleški rog, klarinet, klarinet/bas klarinet, rog, trobento, pozavna, tolkala (2), harfo in klavir
1980	Quartet	za flavto, violo, tolkala in klavir
1982	String Quartet	za violino (2), violo in violončelo
1982	Three Movements	za flavto, pozavno, tolkala in klavir
1985	Catena 1	za flavto, klarinet, marimbo, klavir, violino in violončelo
1987	Quasar	za tolkalni kvartet
1989	Catena 2	za flavto/pikolo, klarinet, klavir, violino, violo in violončelo
1989	Ludus ex Nominum	za flavto, oboo/angleški rog, pozavno, tolkala in klavir
2003	Catena 3	za pihalni kvintet
2004	Fatamorgana	za flavto, klarinet, vibrafon/marimbo, violino in violončelo
2011	The Mists of Evening (Večerne meglice)	za flavto, klarinet, pozavno, vibrafon, klavir, violo in violončelo

Tabela 1: Seznam komornih del Božidarja Kosa.

Poleg instrumentalnega sestava so pomembne tudi smernice oz. ideje, ki so vodile skladatelja pri dosedanem ustvarjanju tega opusa. Za skladbami stoji oz. je osnova nastanka neki prikaz, stanje, dogajanje, ki ga je skladatelj uglasbil. Tako se na primer v delu *Little Fantasy* srečamo z opisom prehoda iz naše zavestne realnosti v podzavestno oziroma včasih tudi v zavestne sanje; delo *Three Movements* je primer – kot jo poimenuje skladatelj sam – t. i. absolutne glasbe, in ker je glasba najbolj abstraktna izmed vseh umetnosti, je poslušalcu ponujeno, da izkusi čustva, predstave, namigovanja ipd., to, kar glasba vzbuja, brez besednih opisov ali analiz; *Catena 1*, *Catena 2* in *Catena 3* – vrsta, niz, veriga – so kompozicije, sestavljene iz več krajših segmentov, ki so med sabo povezani. Vsak posamezni segment, ki je individualen člen glasbenega dogajanja, pa predstavlja svojo glasbeno idejo oz. več le-teh. Te se v posameznem segmentu tudi ponavljajo in sočasno razvijajo; v skladbi *Fatamorgana* – v primeru skladbe predstavlja to poimenovanje metaforo za lažno upanje – je to vezano na bolezen skladateljeve žene in »upanje, da bo bolezen premagana«; v skladbi *Večerne meglice* so uporabljeni kratki citati iz raznih skladb, ki jih je skladatelj ali poslušal ali igral v mladosti. Osnova za nastanek skladbe je torej odraz osebnih spominov, lastnih skladateljevih glasbenih izkušenj iz mladosti.¹¹

Vse skladbe pa združuje skupna lastnost, in sicer združitev skladateljevega znanja, izkušenj, življenja v novo celoto, kar prikazuje tudi delo *String Quartet* oz. *Godalni kvartet*, ki ga je skladatelj napisal leta 1982.¹²

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Povzeto po osebnem arhivu Božidarja Kosa, katerega izseke, ki se nanašajo na komorni opus, sem prejela 16. aprila 2014.

¹² Božidar Kos, *String Quartet (Godalni kvartet)*, Adelaide, 1982.

String Quartet (Godalni kvartet)

Skladba *Godalni kvartet* je v prispevku predstavljena z njeno analizo, katere glavni vodnik je osrednje načelo gradnje te skladbe: dualizem. Prispevek pa s pomočjo te analize najde oziroma prikaže posamezne plasti tega načela.

Godalni kvartet je naročil godalni sestav Petra String Quartet in sestoji iz treh stavkov: prvega, prežetega z ekspresivno izraznostjo *Misterioso*, počasnega in izraznega drugega stavka *Calmato*, *sostenuto* ter razgibanega, s stopnjujočo se napetostjo in ritmično najkompleksnejše obarvanega *Allegro nervoso e capriccioso*.

Glavno načelo gradnje te skladbe črpa iz zamisli o t. i. dualizem, ki ga je mogoče opazovati na različnih ravneh v skladbi. Dualizem je najprej mogoče opaziti že v pogledu na posamezne stavke, saj je drugi stavek tisti, ki se glede na liričen karakter precej loči od prvega in tretjega stavka, ki sta razgibana, družijo ju ekspresivna izraznost in stopnjevana napetost. Dualizem pa iz celote prehaja tudi v posamezne stavke, tako je mogoče že v prvem stavku, *Misterioso* (*Primer 1*), opaziti to dvojnost (izvzeti je treba prvih 10 taktov, saj ti predstavljajo uvod).

Primer 1: Uvod prvega stavka *Misterioso*, String Quartet, takta 1 in 2.

Na eni strani imamo polifonične sekcije, ki jih predstavljajo akordi, sestavljeni iz šestih tonov ter melodičnega fragmenta, ki mu sledi dolg zadržan ton in ta fragment skladatelj obdeluje na razne načine (varirano, kontrapunktska obdelava). Skozi celoten stavek se ponavljajo tako primeri šest tonskega akorda kot tudi melodičnega fragmenta in prav tako uvoda. Stavek se zaključi z enakim akordom, kot se je skladba začela (*Primer 2*).

The image shows a handwritten musical score for a string quartet, consisting of four staves. The music is written in a complex, asymmetrical rhythmic style. Above the first staff, the tempo marking 'rall.' is written. Each staff begins with a dynamic marking 'p' (piano) and ends with 'ppp' (pianissimo). The notation includes various note values, rests, and accidentals, with some notes beamed together. The score is enclosed in a double-line border.

Primer 2: Zaključek prvega stavka Misterioso, String Quartet, takt 112.

Na drugi strani pa se tako v prvem stavku in še posebej v zadnjem stavku pojavljajo ritmični elementi jugovzhodne evropske ljudske glasbe, in sicer so ti vidni v kompleksnejših ritmičnih strukturah, ki na primer predstavljajo asimetrične ritmične pulze ipd.. Uporaba teh pa je posledica skladateljevih raziskav, in sicer je bil ta še v času pred odhodom v Avstralijo 2 leti v Beogradu, kjer se je seznanil z balkanskimi ritmi, kot jih sam imenuje. Tudi v času, ko je bil v Avstraliji, je kot študent pri predmetu Etnomuzikologija izbral Grke. Njihovo glasbo je poslušal ter notiral in nato uvidel, da je v pogledu na ritmično strukturo mogoče v ta okvir všteti tudi ritme Severne Afrike, Karibov itd. Raziskoval je tudi afriško bobnanje, indijsko glasbo in je videl, da je:

»v vseh osnova asimetrična povezava od 2 in 3 najmanjših notnih vrednosti npr. na balkanu je 5/5, 7/8, 13/8 itd.«¹³

Potem je videl, da imajo, razen v Evropi, vse druge nacije bolj zanimive ritmične strukture v ljudski glasbi. To ga je tako privlačilo, da je začel posamezne elemente uporabljati tudi v svoji glasbi. Ta uporaba pa ponovno kaže dualizem, saj skladatelj uporablja in preoblikuje posamezne ritmične elemente, ki pripadajo določeni ljudski glasbi, v izredni kompleksni teksturi, ki pa v pogledu na celoto ta izvor ljudskega skrrije. V tem primeru govorimo torej o elementu tradicije in sodobnega preoblikovanja, torej načina Kosove uglasbitve.

V drugem stavku, *Calmato, sostenuto* (Primer 3), dominira vzdušje liričnosti.

¹³ Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

$\text{♩} = 40$ *Calmato, sostenuto* **II**

Primer 3: Začetek drugega stavka *Calmato, sostenuto*, String Quartet, takta 1 in 2.

Na eni strani so v stavku prisotni ležeči toni ter tudi melodične linije ob spremljavi z akordi v arpeggiu – seveda je tudi tu celotna struktura kompleksna.

Zadnji stavek, *Allegro nervoso e capriccioso* (Primer 4), je v primerjavi s prvim in drugim stavkom najkompleksnejše strukturiran, a v njem srečamo elemente obeh predhodnih stavkov.

$\text{♩} = 120$ *Allegro nervoso e capriccioso* **III**

Primer 4: Začetek tretjega stavka *Allegro nervoso e capriccioso*, String Quartet, takta 1 in 2.

Zanj je značilna predvsem gradacija, ki med drugim temelji tako v posameznih melodičnih odsekih kot tudi v spreminjajočem se ritmu (na primer zaporedje 5/16, 9/16, 7/16, 3/4) in nenadno spreminjajočih se dinamičnih stopnjah. Tudi ta primer dinamičnih stopenj bi nenazadnje smeli razumeti kot posledico dualizma.

Dualizem je torej tisto osnovno načelo gradnje *Godalnega kvareta* in glede na opravljeno analizo je to načelo mogoče, v obravnavanem delu, opaziti v različnih plasteh tega. Te plasti so: karakter posameznih stavkov, kompleksno preoblikovanje elementov tradicije (uporaba ritmičnih elementov, ki pripadajo določeni ljudski glasbi) ter sopostavljanu spreminjajočih se dinamičnih stopenj.

Sklep

Komorna dela Božidarja Kosa kažejo niz različnih vplivov, ki so tako glasbeni kot tudi zunajglasbeni. Kombinacija različnih vplivov pa kaže sintezo, ki jo je mogoče najti tudi v *Godalnem kvartetu*, saj na primer skladatelj združi na eni strani tradicionalno s kompleksnim, ki predstavlja združitev skladateljevih raziskav oziroma znanja in to združevanje skladateljevega znanja, raziskav in izkušenj predstavlja njegovo ustvarjalnost. To ustvarjalnost smemo razumeti kot t. i. »estetski presežek«¹⁴ in to najboljše ilustrirajo tudi skladateljeve besede:

»Glasba je vredna šele takrat, ko jo lahko poslušas desetkrat, petdesetkrat in vedno odkriješ nekaj novega. Če pa kompozicijo slišiš samo enkrat in si slišal vse, potem to ni nič. Glasba mora imeti globino, mora imeti nekaj, da ti da.«¹⁵

Tudi *Godalni kvartet* je skladba, ki združuje različne elemente bodisi ritmične bodisi melodične, izkazuje dualizem, ki znotraj celote kaže premišljenost in hkrati v končni vsoti posamezne izvedbe dovršenost, da kljub kompleksnim elementom znotraj celote le-ta izzveni v logičnem zaporedju in prepričljivo. Tudi Ralph Middenway je delo opisal kot:

“this is a work of authority and delight.”¹⁶
»to je suvereno in radostno delo«.

S svojstvenim pristopom, ki predstavlja sintezo izkušenj in pridobljenega znanja, je Božidar Kos oblikoval individualističen način ustvarjanja, ki kaže premišljeno postavitev in organizacijo glasbenega materiala in s tem izkazuje svojstveno glasbeno govorico. Seveda je mogoče Kosovo ustvarjalnost primerjati z ustvarjalnostjo ostalih slovenskih skladateljev, a pri tem je pomembno vprašanje vzporednic med posameznimi opusi, saj je v tem pogledu najti več odstopanj kot pa paralel. Za primer lahko vzamemo skladatelja Vinka Globokarja, ki je tako kot Kos rojen v Sloveniji, šolal se je in deloval tako v tujini

14 Leon Stefanija, predgovor k zgoščenki *Evocations*, Ansambel Slavko Osterc, Društvo slovenskih skladateljev, september 2011, 8.

15 Božidar Kos, osebni pogovor, 16. april 2014.

16 Ralph Middenway, »Hobart's string quartet adds the polish«, *The Mercury*, 20. 3. 1984, 19.

kot tudi doma ter se tudi sam ukvarjal z jazzom. A je v primerjavi ustvarjalnih opusov obeh skladateljev težko najti paralele, saj je na primer za Globokarjevo ustvarjalnost značilno odkrivanje novih zvočnih sredstev, novih, še neuporabljenih instrumentov, novih načinov vzbujanja zvoka oziroma igranja in uvajanja novih oblik poudarjenega soustvarjanja med ustvarjenim delom in izvedbo le-tega.¹⁷ Kosova ustvarjalnost pa nima smernic, ki bi bile temu enake oz., ki bi jih lahko med sabo primerjali. Zato si je na koncu smiselno postaviti tudi vprašanje ali je v Kosovi ustvarjalnosti, ki je izredno razprostrta, sploh mogoče najti tudi vzporednice – ta ne zajema le Globokarjeve ustvarjalnosti, temveč tudi ustvarjalnost ostalih slovenskih skladateljev – s področjem slovenske skladateljske ustvarjalnosti?

SUMMARY

Božidar Kos is a composer of international quality, proved by his output which reflects great refinement in the setting and in the relationship between individual compositional elements. Which applies to his chamber works.

B. Kos began to form his compositional idiom in the seventies of the 20th century, i. e. a time when he had already moved from Slovenia to Australia. At the beginning, he acquainted himself with the avant-garde, after which, due to influences coming from jazz he was occupied with in his youth as well as later (as performer and leader of various ensembles), he started to establish his musical language, which represents a synthesis of the composer's entire knowledge and experiences.

Such a synthesis is also present in his *String Quartet* (1982). The essence of its structure is a kind of dualism that can be detected on different levels: in the character of individual movements as well as in the musical material which, apart from melodic fragments, makes also use of rhythmic elements of South-Eastern European music, elements, that are present in more complex rhythmical structures, representing e.g. asymmetric pulsations etc. This dualism appears to be well weighed and, in sum, at the same time ensures perfection to each performance.

Božidar Kos's idiosyncratic creative ways have led to individualistically conditioned principles of composing that reveal a well considered organization of musical material.

17 Tjaša Ribizel, »Surrealizem v ustvarjalnosti Vinka Globokarja«, *Muzikološki zbornik* 46, št. 1 (2010): 74.